

УДК 811.161.2'374+811.111'374

**ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ, ПОНЯТТЄВИЙ ТА ОБРАЗНО-МЕТАФОРИЧНИЙ
СКЛАДНИК ЗРАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**

**LEXICOGRAPHICAL, CONCEPTUAL AND INDICATIVE-METAPHORICAL
CONSTITUENT OF BETRAYAL IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES**

Ясногурська Л.М.,

*старший викладач кафедри іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету*

У статті досліджуються лексикографічний, поняттєвий та образно-метафоричний підходи до мови, що передбачає виявлення різних типів мовних одиниць. Саме такі одиниці об'єктивують уявлення українського та англійського народів про державну зраду. З іншого боку, існує велика група слів та зворотів, що мають універсальний характер для людства в цілому, за допомогою мовних одиниць такого типу об'єктивується поняття про зраду в українській та англійській мовах. Підкреслюється, що провідними напрямками, які концептуалізують зраду в метафоричному сенсі є речоморфний, артефактний, акціональний та перцептивний, менш поширеним є уявлення про зраду через зв'язок із рослинами і тваринами. Такий підхід дав змогу виявити напрями когнітивно-метафоричного моделювання зради в українських та англійських корпусах і текстах різної онтологічної, аксіологічної та жанрової належності.

Ключові слова: концепт, ЗРАДА, дискурс, метафора, концептуальна структура.

В статье исследуются лексикографический, понятийный и образно-метафорический подходы к языку, что предполагает выявление различных типов языковых единиц. Именно такие единицы объективируют представление украинского и английского народов о государственной измене. С другой стороны, существует большая группа слов и оборотов, которые имеют универсальный характер для человечества в целом с помощью языковых единиц

такого типа об'єктивуються поняття об измене в українському і англійському мовних одиницях. Підкреслюється, що ведучими напрямками, які концептуалізують зміну в метафоричному сенсі, є речеморфний, артефактний, акціональний і перцептивний, менш поширеним є представлення об измене, пов'язане з рослинами і тваринами. Такий підхід дозволив виявити напрямки когнітивно-метафоричного моделювання зміни в українських і англійських текстах різної онтологічної, аксіологічної і жанрової належності.

Ключевые слова: концепт, ИЗМЕНА, дискурс, метафора, концептуальна структура.

The article deals with lexicographic, conceptual and figurative-metaphorical approach to language, which involves the identification of different types of language units: on the one hand, words and expressions that, in a concentrated form, convey the specific experience of the people who use this language (own names, cultural and historical realities, common allusions, words with an emotional and appraisal background, which are understood by this ethnos). It is precisely these units that objectify the understanding of the Ukrainian and English peoples about treason (betrayal). On the other hand, there is a large group of words and turns that are universal in nature for mankind as a whole, with the help of linguistic units of this type the notion of treason (betrayal) can be objectified in Ukrainian and English. In the paroemia texts of this group, the norms of behavior are clearly expressed, that is, valuable stereotypes of social interaction of people in certain situations.

The rules of behavior have a prototype character, when in the memory of the ethnos some typical actions are stored in the knowledge as well as expectations of responses and appraisal reactions in relation to those or other circumstances. The article argues that the contrast between different strategies of behavior reveals a difference between moral and utilitarian norms. In the first case, the interests of other people are emphasized, in the second one – the interests of the individual, and within the framework of the thematic group under consideration, such contrast is particularly aggravated, as the common interests of the Motherland and the personal interests of the person are opposed. Homeland is a native country in which a person was born and resided; in modern conditions the term Motherland is connected with the notion of "state". In this case, it covers the social and state system, the system of political relations, culture, spiritual values, peculiarities of language, life, and customs.

Key words: concept, BETRAYAL, discourse, metaphor, conceptual structure.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох десятиліть лінгвістів цікавлять питання ролі мови у пізнанні світу, взаємозв'язку мови і культури, мови і мислення, природи етнокультурних цінностей тощо. Наукові розвідки пропонують немало варіантів вирішення проблем у зазначених площинах з урахуванням теоретичних та концептуальних здобутків лінгвокультурології, лінгвоконцептології й міжкультурної комунікації. Ці підходи репрезентують новітні дослідження у галузі культурно-етнічних складників мови, мовної особистості, мовних стереотипів, діалогу і конфлікту культур, ведуться дискусії щодо розмежування мовної та концептуальної картин світу, виокремлення етнічного комунікативного типу мовної особистості тощо. Концепт є об'єктом вивчення у філософії, психології, лінгвістиці, літературознавстві та когнітивістиці. Він є основною одиницею концептології й лінгвокультурології, вирізняється неоднозначністю та суперечливістю витлумачення. У науковій літературі немає загальноприйнятого визначення концепту. Найчастіше концепт розуміють комплексним багатомірним соціопсихологічним та культурно значущим утворенням, що співвідноситься як із колективною, так і з індивідуальною свідомістю й пов'язане зі сферою науки й мистецтва, сферою побуту та соціальним середовищем, у якому перебуває мовленнєвий суб'єкт.

У межах філософської теорії пізнання та відображення дійсності визначення концепту варіюється від широкого (складні ментальні утворення:

думка, знання, віра) до більш вузького (сенси, якими оперує людина в процесі інтеріоризації і які зберігаються у форматі квантів – життя, смерть), тобто у філософському осмисленні концепт трактується згорнутими знаннями людини про світ, складником світогляду, концептуальної картини світу, яка в процесі визначення виражається за допомогою мовних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Н. Панфілова розглядає у зіставному аспекті особливості вербалізації концепту *ЗРАДА/TREACHERY* в українській та англійській мовах, «мотиви» ЗРАДИ в художньому дискурсі дослідила С. Кобута у романах І. Багряного «Сад Гетсиманський» та Дж. Орвелла «1984».

Дослідники не раз зазначали, що існує низка розуміння терміна «концепт». У науковій літературі появу цього терміна пов'язують із творчістю С. Аскольдова. В. Єфремов звертає увагу на той факт, що праці С. Аскольдова були забуті, лише в 90-ті рр. Д. Лихачов звертається до них у відомій праці «Концептосфера російського мови». На думку В. Єфремова, Д. Лихачову властиве лінгвокультурологічне розуміння концепту [3, с. 48]. Д. Лихачов зазначав, що концепт «не тільки підміняє собою значення слова і тим самим знімає розбіжності в розумінні значення слова, він певною мірою і розширює значення, залишаючи можливості для співтворчості, домислювання, для емоційної аури слова» [4, с. 283].

Постановка завдання. У сучасній лінгвістичній парадигмі особливо актуальним є аналіз змісту

різноманітних текстів з урахуванням когнітивних структур, які розкривають специфіку актуалізації досліджуваних концептів. Учені трактують зраду соціальною категорією оцінки нерелевантного результату довірчого процесу, що базується на категорії віри. Такий процес лежить в основі таких бінарних стосунків, як сімейні, партійні, державні, професійні, дружні, соціальні, релігійні, етнічні, расові тощо. Віра детермінує абсолютну передбачуваність результатів довірчого процесу. Тому в разі невідповідності отриманого результату очікуваному й говорять про категорію зради.

Центральними поняттями цієї категорії є добро та зло, які формують стрижень моральної свідомості і навколо яких складаються інші поняття моралі: справедливість, обов'язок, совість, свобода, честь, вірність і т. д. Зміст згаданих понять розвиває й саму мораль, що й визначає актуальність дослідження, оскільки аналіз центральних понять згаданої категорії надасть можливість зрозуміти спосіб мислення та сприйняття навколишньої реальності певним мовним колективом.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль під час моделювання концептів відіграє лексикографічна інформація. І. Архипов наголошує: «Що стосується тлумачних словників, то метою незмінно є прагнення відобразити мовлення. Їх не цікавлять розумові сутності, про які ніхто не говорить. Проте вони виявляються корисними в порівняльних дослідженнях, ілюструючи особливості концептуалізації й категоризації конкретними мовами явищ дійсності. (Пор. рос. рука – 1) вся рука і 2) кисть руки і англ. arm – вся рука і hand – кисть руки. О. Кубрякова звертає увагу на те, що категоризація є однією з фундаментальних здатностей когнітивної системи людини: «Здатність класифікувати явища, розподіляти їх за різними класами, розрядами і категоріями свідчить про те, що людина в процесі сприйняття світу судить про ідентичність одних об'єктів іншим, про подібність або відмінність. Категоризація – це головний спосіб надання сприйнятому світу упорядкованого характеру, систематизувати якість спостережуване і побачити в ньому засіб одних явищ на протигагу відмінності інших. Тому важливо спробувати зрозуміти те, на підставі яких критеріїв людина виносить таке судження і розносить побачене, почуте або відчуте по певних угрупованнях» [3, с. 97]. Когнітивісти пропонують п'ять принципів категоризації: 1) принцип прототипності; 2) принцип урахування нестрогості категорій; 3) множинність і різноманітність підстав категоризації; 4) принцип континуальності; 5) принцип градуйованості.

Із лексикографічних робіт випливає, що в українській мові наявні синонімічні ряди із доміантами *відступництво, зрада, невірність*. Проте Н. Панфілова висловлює думку про те, що «під час зіставлення лексичних одиниць, які позначають поняття зради у мовах, що порівнюються, наявна асиметрія, зокрема українській лексемі «зрада» в англійській мові відповідає чотири одиниці: *treachery, betrayal, treason, perfidy*. Вони функціонують для позначення ідеї порушення вірності та перекладаються українською одиницею зрада» [5].

Словотвірне гніздо представлене дієсловами *зраджувати / зрадити*, формами дієслова *зраджений, зраджуваний*, іменниками *зрадник* (той, хто зраджує), *зрадець dial.*, *зрадливець рідко*, *зрадця рідко*; – Пор. 1. **відступник**, 1. **перебіжчик**.) [6]; *зрадливиця, зрадниця; зрадливість, зрадництво; прикметниками зрадливий, зрадний, зрадницький; прислівниками зрадливо, зрадницьки* [6].

У словнику «Словотворчість незалежної України. 1991–2011» подаються такі неологізми: *зрадномовний* «ознака, протилежна до рідномовного, ознака за віднесеністю до того, що названо словосполученням *зрада мови*» (6); *зрадогра* «ослівлення словосполучення *гра зради*» (6); *зрадопасхальний* «ознака того, хто/що зрадив Пасху; ознака, пов'язана зі зрадою Пасхи» (6).

Для багатьох мов типовими є просторові метафори: «Слідуючи гіпотезі про «просторові метафори як результат словотворчості представників різних мовних етноколективів, виведений із інтуїції про закономірності навколишнього світу, прояви якого вони схильні бачити варіантами однієї й тієї ж сутності, зокрема локалізацією різних ступенів абстрактності, тому наділяти, втілювати їх в просторові метафори», і в російській, і в англійській лінгвокультурах можна виділити прошарок образів, метафорично співвіднесених із просторовим віддаленням об'єкта і суб'єкта зради один від одного <...> Крім того, в англійській лінгвокультурі, для якої характерне чітке розмежування «мого» і «чужого» простору, зрада прирівнюється до порушення кордонів: *зрадник «відкриває ворота», робить особистий простір видимим і тому вразливим для стороннього: «Am I, then, so wicked?» she said, without lifting her eyes from the ground. «Can I not be trusted?» «Ah, but, Benedicta, the enemy is strong, and you have a traitor to unbar the gates. Your own heart, poor child, will at last betray you»* [7, с. 173].

Зогляду на існування метафор «ІНФОРМАЦІЯ – ЦЕ ОБ'ЄКТ», а «КОМУНІКАЦІЯ – ЦЕ ПЕРЕДА-

ВАННЯ» існують вербалізації *видавати* (робити відомим що-небудь таємне, приховане; робити на когось донесення тощо).

Імовірно, у словах «перелюбство», «перевертень» префікс пере- має тотивну семантику. «Однією з основних функцій афікса пере- в українській мові, як відомо, є функція кількісної семантики. Метафоризація, на основі якої відбулася вербалізація слова «відщепенець», пов'язана з уявленнями про ЧАСТИНУ – ЦІЛЕ.

Цікаві результати отримані У. Савельєвою [6]: «Асоціативні реакції на номінативну одиницю *betrayal*:

1) асоціати, пов'язані з емоціями і почуттями: *dishonesty* (нечестність) 8, *disloyalty* (нелояльність) 8, *lies* (ложь) 7, *cruelty* (жестокость) 6, *failure* (разрушение) 6, *fury* (ярость) 6, *outrage* (произвол) 6, *deceit* (обман) 5, *pain* (боль) 5, *cheat* (обман) 5, *disappointment* (разочарование) 4, *disrespect* (неуважение) 4, *hurt* (причиняють боль) 4, *rage* (гнев) 4, *confidence* (доверие) 3, *unfaithful* (неверный) 3, *bad* (плохой) 3, *danger* (опасность) 3, *greed* (жадность) 2, *hate* (ненавидеть) 2, *lost* (потерянный) 2, *treachery* (предательство) 2, *anger* (гнев) 1, *mean* (злой) 1, *mistrust* (недоверие) 1, *sadness* (печаль) 1, *torture* (мучение) 1, *unfriendly* (недружелюбный) 1, *wrong* (ошибка) 1, *bastard* (ублюдок) 1, *broken trust* (сломанное доверие) 1, *confusion* (замешательство) 1, *cowardly* (трусливо) 1, *a despicable person* (презренный человек) 1, *disbelief* (недоверие) 1, *disgust* (внушать отвращение) 1, *foolish* (глупый) 1, *frustration* (расстройство) 1, *grief* (горе) 1, *immoral* (безнравственный) 1, *lonely* (одинокий) 1, *loss of pride* (потеря гордости) 1, *loss of loyalty* (потеря лояльности) 1, *self interest* (интерес к себе) 1, *shock* (удар) 1, *suffering* (страдание) 1, *trust* (доверие) 1, *unfair* (несправедливый) 1, *unforgivable* (непростительный) 1, *vicious* (порочный) 1–94;

2) літературні асоціати: «*Last of the Mohicans*» («Последний из могикан») 2, *Judas* (Иуда) 2, *Lucifer in the «Heavenly History»* (Люцифер из «Божественной комедии») 1, *Othello* (Отелло) 1–4;

3) історичні асоціати: *Brutus* (Брут) 1;

4) політичні асоціати: *a spy* (шпион) 3, *my government* (мое правительство) 2, *politicians* (политики) 2, *traitor* (предатель) 2, *alliance* (союз) 1, *treason* (измена) 1, *war* (война) 1–9;

5) символічні асоціати: *broken heart* (сломанное сердце) 3, *pirates* (пираты) 2, *trapped* (пойманный в ловушку) 1–6;

6) асоціати, пов'язані з порушенням вірності в інтимних стосунках: *affair* (роман) 3, *cheating spouse* (обман супруга) 3, *mistress* (любовница) 2,

intrigue (интрига) 2, *sexual betrayal* (сексуальное предательство) 1–9;

7) індивідуальні асоціати: *breaking vows* (неверность клятвам) 1, *breaking the law* (нарушать закон) 1, *corrupt* (портить) 1, *misguided* (дезинформированный) 1, *punishment* (наказание) 1–5».

До поняття «ЗРАДА» і суміжних ціннісних концептів зверталися дослідники в межах лінгвоконцептології, мови традиційного народного фольклору, пареміології та фраземіки. Так, у праці Н. Панфілової представлено результати дослідження «мовних засобів вираження концепту *зрада / treachery* в українській та англійській мовах, зокрема в аспекті поняття державницької зради [5, с. 442]. Авторка доходить висновку про те, що «у розумінні поняття «зради» носіїв української та англійської мов специфічним для останньої є зв'язок державної зради з *монархією*, що відбивається у структурі ключових лексичних одиниць» [5, с. 442]. Дослідниця стверджує, що «в українській мові на позначення такого усвідомлення зрадницької діяльності сформувалися стійкі сполучення «зрада національних інтересів» та «зрада (інтересів) українського народу», що активно використовуються у засобах масової інформації...» [5, с. 443].

Державна зрада є одним зі злочинів, який ставить під загрозу територіальну цілісність та недоторканість держави. Можливість вчинення такого злочину виникає з утворенням держави, тому державна зрада (як злочин) має довгу історію. На сучасному етапі розвитку суспільства державна зрада вважається одним з основних злочинів, про що свідчать законодавчі акти різних країн.

Зрада – це єдиний злочин, визначення якого міститься у Конституції США. Вона полягає лише у веденні війни проти Сполучених Штатів, приєднання їх ворогами, наданням їм допомоги і послуг. (ч. 3 ст. III) [5]. Конгрес передбачив покарання за зраду – смертну кару або позбавлення волі строком не менше п'яти років і штрафом у розмірі не менше 10 тисяч доларів, а також позбавлення права займати будь-яку посаду на службі Сполучених Штатів Америки (ст. 2381 Федерального КК). Запропонувавши конституційне визначення зради, Конгрес уніс у нього важливе уточнення: винним у зраді може бути визнано особу, яка вчиняє зазначені дії, будучи зобов'язаною зберігати вірність Сполученим Штатам. Це конституційне положення зазнало значного впливу від поняття зради, закріпленого в англійському Законі про зраду 1352 р. Включення

його в основний закон країни пояснюється тим значенням, яке надавалося боротьбі з найбільш небезпечною антидержавною діяльністю, а також прагненням не допустити можливого використання статуту про зраду, який буде прийнято Конгресом, у боротьбі з політичною опозицією. Як зазначає О. Богданова, батьки-засновники, маючи гіркий досвід боротьби за незалежність, майбутніх зловживань законом про зраду боялися чи не більше за саму зраду Сполученим Штатам [1, с. 5].

Отже, Статут про зраду 1352 року є основним в англійському праві законом щодо питання державної зради. Визначення зради, що міститься у Статуті 1352 року, було досить консервативним. Головним у ньому є захист особистості короля, його найближчих родичів, королівських чиновників. Він не містив положень, які б карали за зраду державі. Однак у середньовічному кримінальному праві поняття про державну зраду (як про особливо тяжкий злочин) вважалось дуже важливим, оскільки такі дії спрямовувались не лише проти короля, але й усього королівства, армії, суспільства. Більшість людей вважали, що під загрозою було щось набагато більше, ніж просто королівський титул. І все ж таки у Статуті 1352 року поняття зради мало вузьке тлумачення [8, с. 11] й отримало номінацію *high treason*. У тому самому Статуті давалося визначення поняттю *petty treason* або *petit treason* (букв. «дрібна зрада») – це зрада

(включаючи вбивство) начальника підлеглим. Таке визначення зради передбачало випадки, коли дружина вбиває чоловіка, священник – свого прелата, слуга – свого господаря або господину. Причиною того, що такий злочин вважався гіршим, ніж просто вбивство і визначався зрадою, було те, що середньовічне і пост-середньовічне суспільство спиралося на межі, в яких кожна людина мала своє визначене місце. Такі вбивства сприймалися загрозою усій системі.

Висновки. Таким чином, семантичне профілювання концептосфери ЗРАДА містить у собі кілька профілів, наповнення яких здійснюється за допомогою сполучуваності ключового слова із предикатами зради і відповідними ознаками, які приписуються об'єкту. Провідними напрямками, які концептуалізують зраду в метафоричному сенсі є речоморфний, артефактний, акціональний та перцептивний, менш поширеним є уявлення про зраду через зв'язок із рослинами і тваринами. Такий підхід дав змогу виявити напрями когнітивно-метафоричного моделювання зради в українських та англійських корпусах і текстах різної онтологічної, аксіологічної та жанрової належності.

Перспективи подальших розвідок. Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні лексикографічного, поняттєвого та образно-метафоричного (або асоціативно-образного) складника концепту ЗРАДА в українській та англійській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богданова Е. Ответственность за преступления против государства в американском криминальном праве. Москва: Наука, 2002. С. 5.
2. Гулямов Р. Государственная измена в средневековой Англии до и после статута 1352 года: автореф. дис. кандидата юридич. наук / Северо-кавказский гуманитарный ин-т. Ставрополь, 2004. 21 с.
3. Ефремов В. Теория концепта и концептуальное пространство. Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2009. № 104. С. 96–106.
4. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. Русская словесность. Антология. Москва: Academia, 1997. С.280–287.
5. Панфілова Н.Ю. Зооніми в українській та англійській мовах у лексичному полі концепту зради. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 1. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. С. 241–245.
6. Савельева У.А. Архетипическое единство «Предательство-верность» в авторских метафорах (на материале русского и английского языков). *Lingua mobilis*. 2009. № 2 (16). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/arhetipicheskoe-edinstvo-predatelstvo-vernost-v-avtorskih-metaforah-na-materiale-russkogo-i-angliyskogo-yazykov>.
7. Словник української мови: В 11 т. / Укл.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
8. U. S. Constitution. URL: <http://www.usconstitution.net>.